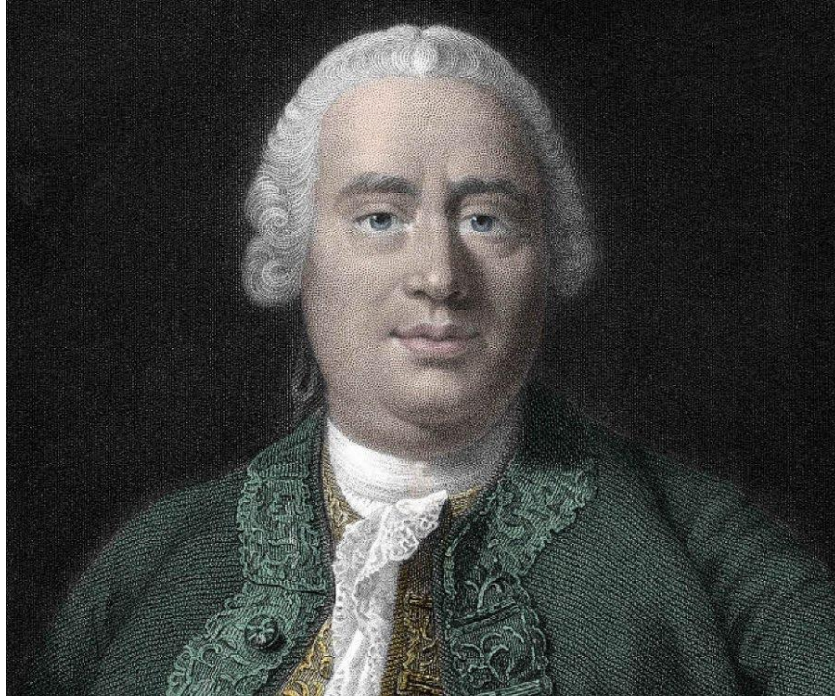

Bu haftaki ders notları iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Hume'un genel felsefesi üzerinde durulmaktadır. İkinci bölüm, Hume estetiğini konu etmektedir.

NOT. 1. İlk bölüm, Ahmet Cevizci'nin Say Yayınları'ndan çıkan Felsefe Tarihi (2015) isimli kitabının Hume başlıklı kısmından (ss. 621-635) yararlanılarak hazırlanmıştır.

NOT. 2. İkinci bölüm, Luc Ferry'nin Pinhan Yayınlarından çıkan "Homo Esteticus" (2012) başlıklı çalışması dikkate alınarak oluşturulmuştur.

1. HUME FELSEFESİ

"Kartezyenizmin Arşimet noktasını ya da modern felsefenin temelini meydana getiren (...) öncüle göre, biz sadece zihin hallerimizin dolayimsız bilgisine erişirken, yalnızca zihinsel içeriklerimizle ilgili olarak bir kesinlik içinde olabiliriz. Söz konusu temelci bakış açısına göre, felsefeye veya felsefe yapmaya işte bu temelden, yegâne kesinlik merkezinden başlamak gerekir. Nitekim başta Descartes olmak üzere bütün 17. yüzyıl filozofları, bu durumun bir sonucu olarak zihinden hareket etmiş ve sonra da zihin içeriklerinden, hepsi de bir şekilde nedensellik ilkesine dayanan birtakım argümanlar kullanarak, onların dışsal karşılıklarına yani bilinç akışından dış gerçekliğe geçmişlerdir.

Hume, işte söz konusu geçişi mümkün kılan ve bir şekilde apaçık olduğuna inanılan nedensellik ilkesini, ‘düşüncelerimiz de dâhil olmak üzere, her şeyin bir nedeni olması gerektiğini’ bildiren ilkeyi eleştirel incelemeye, felsefi sorgulamaya tabi tutan ilk kişidir. O bu incelemenin sonucunda, nedenselliğin mantıksal bir zorunluluk olmayıp, insani bir alışkanlık olduğunu ortaya koyar.” (s. 621)

Hume’un bilgi teorisi iki şeyi bir arada yapar: bir yandan bilginin kaynağını açıklar, ama öte yandan da, sınırlarının neler olduğunu bildirir.

“Epistemolojik bir öğreti olarak ampirisizm, bilindiği üzere, bilginin kaynağı konusunda bütün bilginin izlenimlerden türetildiğini, bilginin sınırları probleminde ise insan zihninin dolaylı olarak sadece kendi zihin içeriklerini bilebileceğini öne sürer.” (622)

Hume ampirisizmini, “zihnin bütün malzemesini izlenim veya algılardan kazandığını”, “izlenimi olmayan ide bulunmadığını” söyleyerek ifade eder. (623)

Hume kendi bilgi görüşünü ortaya koyabilmek için bir “ideler kuramı” geliştirir. Aslında bu bir “algılar kuramına” karşılık gelmektedir. “Algılar duyuları, tutkuları ve duyguları ihtiva eder. Belli bir anda soğuk nedeniyle titreme, bir nesneyi duyumlama, veya kızgınlık hissetme, birer algı örneği olarak karşımıza çıkar. Canlı ve güçlü olan bu algılara Hume, ‘izlenim’ adını verir. İkinci bir algı türünden daha söz eder Hume, bizim üşümek veya titremek dışında, üşümeyle ilgili düşünceler oluşturabileceğimizi, soğuk bir yerde yaşama üzerine planlar yapabileceğimizi belirtir. O, bu ikinci türden algılara, ‘ideler’ adını verir. Ona göre, insan zihninin bütün algıları, ideler ve izlenimler olarak ikiye ayrılır.

Hume’un söz konusu ayırımına göre ideler, düşünceler veya zihin içerikleri, izlenimler de duyu-deneyleri veya içerikleridir. Buna göre, bir insan bir şeyler düşündüğü, hayal ettiği, anımsadığı vb. zaman, söz konusu zihinsel faaliyet ya da işlemlerin içerikleri ‘ideler’ olarak tanımlanır. Yine bir insan bir şey gördüğü, işittiği vb. zaman, onun bu duyumuyla veya algılama faaliyetinin dolaylı nesnelere ‘izlenimler’ olmak durumundadır. İkisi arasındaki tek ya da en önemli farklılık, bir güç ve canlılık farklılığıdır. İdeler soluk, daha z canlı ve daha az güçlü izlenimlerdir.” (623)

“...Hume’a göre, ideler izlenimlerle sınırlanmış durumdadır; onlar kaçınılmaz olarak izlenimlere bağlıdırlar. ...ideler izlenimlere birkaç açıdan bağlıdırlar. İdeler her şeyden önce izlenimleri temsil etmek durumundadır. Dahası, ideler izlenimlerin kopyaları veya soluk izlenimleridir. [Daha da ileri gidilecek olursa] izlenimler idelere neden olurlar. [Dolayısıyla, denebilir ki,] izlenimi olmayan ideden söz etmek mümkün değildir.” (623, 624)

“Hume, idelerle izlenimler arasındaki ayrımı, gerek izlenimlere ve gerekse idelere uygulanan basit-kompleks ayrımıyla destekler. Bu yarıma göre, basit ideler, kendilerinde ayrım ya da bölünme kabul etmeyen idelerdir. O, bu idelere örnek olarak bir elmanın kokusunu, tadını ve rengini verir. Zihnin bu basit idelerden, birtakım entelektüel işlemler yoluyla soyut ve kompleks idelere yükseldiğini öne süren Hume’da basit ve kompleks ayrımı, sadece bütün idelerimizin izlenimlerden doğduğu tezini doğrulamaya değil, fakat bir yandan da insan zihninin yaratıcı işlemlerini açıklamaya yarar. Buna göre, insan zihni izlenimlerin oluşumunda bütünüyle pasif ve alıcı durumdadır, oysa, özellikle muhayyile boyutuyla, kompleks idelerin oluşumunda yaratıcı ve kurucu bir rol oynar. İnsan zihni öte yandan, kompleks idelerini basit bileşenlerine ayırabilir.” (624)

“Hume’un insan zihnine veya anlama yetisine ilişkin analizinde (...) nedensellik ilkesi öne çıkar. Zira çağrışım ilkeleri arasında sadece nedensellik, diğerleri gibi eski bir ideyi canlandırmak veya bir ideyi daha canlı kılmak yerine, yeni bir inancın oluşumuna, gözlemlenenden henüz gözlemlenmemiş olan şeye geçişe imkân verir.” (624)

“[Hume’un analizine göre], mevcut bir izlenimden canlı ve güçlü bir idenin türetilmesi nedensel bir çıkarım olup, söz konusu çıkarımda, zihin bir duyu izleniminden (veya bellek idesinden) henüz gözlemlenmemiş bir sonuca geçer. [Örneğin Hume’a göre], ‘bu ekmeğe, öyleyse insanı besleyecektir’ şeklindeki nedensel çıkarım, asla bir kanıtlama düzeyine yükselemez. (...) Belleğimiz ekmeğin geçmişte beslediği hususunda bizi temin edip, mevcut duyu izlenimlerimiz, masanın üzerindeki besinin ekmeğe olduğunu gösterebilmekle birlikte, ekmeğin geçmişte sergilediği davranışın aynısını gelecekte de sergileyeceğinin hiçbir garantisi yoktur. Burada ‘doğanın hep aynı eşbiçimli yapıyı sergilediği’ veya ‘düzenli olduğu’ inancının da elbette temellendirmeye çalıştığı argüman ya da çıkarımla aynı yapıya sahip olması ve dolayısıyla, bizi nedensel çıkarıma geri götürmesi nedeniyle faydası dokunmaz.

...nedensel çıkarımın sadece insan zihninin bir izleniminden bir inanca geçişi anlamında gündelik hayatımızda değil, fakat bilimin de temelinde bulunduğunu dile getiren Hume'a göre, sorulması gereken soru şudur: Bilimi mümkün kılan bir inanç olarak doğanın düzenliliği inancının mantıksal temelleri nelerdir? Bu soruya, Hume'dan önce verilen geleneksel cevap nedensel zorunluluğa işaret etmekteydi. Vuku bulan her olayın onu zorunlulukla meydana getiren bir nedeni olduğuna inanılmaktaydı. Dahası 17. Yüzyılın büyük bilimsel devrimini yaratan önemli etmenlerden birisi olan yeni bilimsel yöntem de bu inanca dayanmaktaydı ve bilimin, dolayısıyla da bilimsel yöntemin kaydettiği olağanüstü büyük başarılar nedensel zorunluluk inancını her geçen gün daha da güçlendirmişti. Hume, işte bu inancı, birbirine göre neden ve sonuç diye tanımlanan olaylar arasındaki nedensel bağıntı fikrini, nedensellik idesini, yine kaçınılmaz bir biçimde 'izlenimi olmayan ide olamayacağı' ilkesini temele alarak, incelemeye koyulur.

Nedensel zorunluluk idesini, neden ile sonuç diye adlandırılan iki olayı birbirlerine bağlayan zorunlu bağlantı idesini doğuran izlenimi her yerde gerek dış ve gerekse iç dünyada arayan Hume, onu bir türlü bulamaz. Başka bir deyişle, o, bize idenin kökenini ciddi olarak araştırdığımız zaman, nedensellik ilişkisinin, bizim ne fiilen gözlemlediğimiz, ne de bir zaman gelip de gözlemleyebileceğimiz bir şey olduğunu söylemektedir. Metallerin veya buz parçalarının ısıtılması olayının, genişleme veya sıvılaşma olayına yani A olayının B olayına neden olduğunu söyleyebiliriz; bununla birlikte durumu yakından incelediğimiz zaman, fiilen gözlemlediğimiz yegâne şeyin, A olayının B olayı tarafından izlenmesi olduğunu görüyoruz. Bunlar arasında, onlara ek olarak gözlemleyeceğimiz üçüncü bir şey, nedensel bir bağ yoktur. Yani, şeylerin doğasında bir olayın arkasından neden başka bir olayın geldiğini açıklayacak bir sebep bulunmamaktadır.

Hume'a göre, 'B olayı her zaman ve değişmez bir biçimde A olayını izlediği için, A olayının B olayının nedeni olduğunu biliyoruz' demek de durumu kurtarmaz. Gündüz her zaman ve değişmez bir biçimde geceyi, gece de her zaman ve değişmez bir biçimde gündüzü izler ama hiçbirisi diğersinin nedeni değildir. Zira değişmez birliktelik ya da hep art arda geliş nedensel bağlantıyla aynı şey olmaz. Tam bir rastlantının sonucu olarak, öksürdüğüm her seferinde elimdeki kalemi yere düşürdüğümü varsayalım; öksürüklerim açıktır ki elimden kalemin düşmesinin nedeni olmayacaktır. Nedensellik mantıksal değil de ampirik bir kavram olduğu için onu mantık yoluyla da geçerli kılabilmenin bir yolu yoktur. O, bize özgül maddi olayların gerçek dünyada birbirlerine nasıl bağlandığını söylemeyi amaçlamakla birlikte, söz konusu

dünyanın gözleminden türetilmediği gibi, bu dünyaya ilişkin gözlem yoluyla da geçerli kılınmamaktadır.

Hume bundan sonra dış dünyadan veya nesneden türetilmeyen nedensellik idesinin, insandaki bir şeyden türetilmek durumunda olduğunu; onun dünya ile ilgili nesnel bir olgu değil de insan doğasıyla ilgili psikolojik bir olgu olduğunu öne sürer. Buna göre o, olayların aynı dizilişini sayısız durum ya da örnekte deneyimlemenin, her ne kadar ilk durum ya da örnekte fark edilmeyen bir şeyi – nedensel bir bağı – açığa çıkarmasa bile, zihnimizin işleyişini özel bir biçimde etkilediğini savunur. O, bizde buz parçasının ısındığı zaman sıvılaşmasını bekleme alışkanlığı yaratır. A'nın B'ye neden olduğuna, A ile B arasında zorunlu bir bağıntı bulunduğuna ya da A'nın B'nin ortaya çıkmasına yol açtığına inanmak, şu halde yalnızca, zihinlerimizin, deneyimimizde, A ve B'nin sabit bir biçimde birbirine bağlandığını gördükten sonra, A ile karşılaşınca, onun bir B tarafından izleneceğini bekleyecek veya B ile karşılaşınca, bir A'nın ondan önce gelmiş olduğunu varsayacak şekilde kurulmuş olduğu anlamına gelir. Deneyimimiz, bizde bir bekleme alışkanlığı meydana getirir; zorunlu bağıntı idemiz, işte bu alışkanlığa dair bilincimizdir. Ama biz insanlar sadece birtakım çıkarımlar yapma ihtiyacı duymakla yetinmeyip, fazladan ve hatalı olarak zorunlu bağıntı algıladığımızı kabul ederek, bu ideyi hatalı bir biçimde bizi çevreleyen dünyaya yansıtırız.

...nedensellik ilkesini ancak alışkanlığa indirgemek suretiyle açıklayabilen Hume, bilgiye kaçınılmaz olarak bir sınırlama getirmek durumunda kalır. Bu sınırlamayı ise, bilginin veya anlamlı bütün önermelerin iki ayrı kategoriden biri ya da diğerine girmesi gerektiğini bildiren ünlü Hume Çatalı'yla ifade eder. [Buna göre], biri ide ilişkileriyle, diğeri de olgu sorunlarıyla ilgili olan iki ayrı bilgi türü vardır. Bunlardan ide ilişkileriyle ilgili olan bilgi, doğruluk ya da yanlışlıklarına bütünüyle entelektüel olarak, yani ampirik gözlem hiç söz konusu olmadan karar verebilen önermelerden meydana gelir. Dünyaya dair bilgimizi artırmayan söz konusu analitik bilgi türü, öyleyse, *a priori* önermelerden meydana gelir. Ona göre, geometrinin cebir ve aritmetiğin bütün önermelerinin, bütün totolojilerin bu kategori içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Bunlar olduklarından başka türlü olmayan ilişkileri dile getirdikleri, olumsuzlamaları mantıksal açıdan imkansız ilişkileri ifade ettikleri ve dolayısıyla, bir çelişki meydana getirdikleri için zorunlu önermelerdir. Bu önermeler ayrıca ve dolayısıyla, apaçık ve kesin olan önermelerdir.

Oysa, olgularla, olgu sorunlarıyla ilgili önermelerin doğruluk ya da yanlışlıklarına ampirik yolla karar verilebilir; bu yüzden, onlar *a posteriori* önermelerdir. Söz konusu önermelerin olumsuzlamaları mantıksal olarak mümkün olan olgu durumlarını ifade eder; söz gelimi, yarın güneşin doğmayacağını tasarlamakta mantıksal olarak hiçbir güçlük ya da daha doğrusu mantıksızlık yoktur. Dolayısıyla, olgu sorunlarıyla ilgili önermeler, olumsal önermelerdir. Başka bir deyişle, söz konusu önermeler dünyaya dair bilgilerimizi artırsalar bile, kesinlikten ve açıklıktan yoksun önermelerden oluşurlar. Verdikleri bilgi kesinlikten yoksun olduğuna göre, ona ancak 'ihtimali bilgi' adı verilir. Bu ikinci kategoriye pozitif bilimlerin, fizik, kimya, biyolojinin vs. önermeleri girdiğine göre, Hume'un ampirik ve pozitivist anlayışla, Aydınlanma düşüncesinin mantığına aykırı bir noktaya varacak şekilde, bilimin temelinde dinamit koyduğu söylenebilir. Gerçekten de bizim mutlak ve kesin olarak kendi zihin içeriklerimizi, gözlemlenebilir niteliklerle ilgili izlenim ve idelerimizi bilebileceğimizi söyleyen Hume'un bu yaklaşımı, Aydınlanmanın bilimci mantığına ağır bir darbe indirse bile, bir yandan metafiziğin ve dinin iddialarını geçersizleştirmek, diğer yandan pragmatik bir bilgi anlayışının veya araçsal rasyonalizmin doğuşuna yol açmak bakımından büyük önem taşır.

Hume bilginin sınırlarıyla ilgili tartışmasını, deneyci felsefe geleneğinden bundan sonra karşımıza sık sık çıkacak ve nihayet, 20. yüzyılda Viyana Çevresi'nin ünlü Doğrulanabilirlik İlkesi'nde tam ve kesin formülasyonuna kavuşacak meşhur çatalını ve de 'izlenimi olmayan idenin olamayacağı' temel ilkesini kullanarak başta din ve metafizik olmak üzere farklı alan ya da disiplinlerin bilgi iddialarını gözden geçirmeye geçer. Dini hakikatlerle ilgili önermeler kadar, metafiziğin önermeleri de söz gelimi 17. yüzyılın Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi rasyonalist filozofları tarafından Tanrının varoluşu, ruhun ölümsüzlüğü konusunda ortaya konan önermeler, açıktır ki bu iki kategoriden ne birine ne de diğerine girer.

Hume'un ahlak felsefesi temelinde sorduğu soru şudur: insan eylem ve seçimlerinde aklın mı yoksa duygunu/tutkunun mu rolü vardır? Hume, eserlerinde rasyonalist bir insan anlayışına karşı çıkararak, ahlaki değer yargıları ile insan eylem ve seçimlerinin kaynağında duyguların ve tutkuların olduğunu, istencin eyleminde itici gücün her zaman duygular ve tutkular olduğunu belirtir.

Hume'a göre gündelik yaşamda "akla öncelik vermek" gibi bir ön kabul vardır. Ona göre, genel kanı, insanların akla uygun davranmaları durumunda erdemli olacakları, insanın eylemlerini aklına göre yönlendirmesi gerektiği yönündedir. Fakat bu yanlış bir kabuldür.

Hume'a göre iki tür akıl yürütme biçimi vardır. İlki, matematik ya da aritmetikte olduğu gibi *a priori* akıl yürütmeler ve çıkarımlardır. Buradaki yargılarda zorunluluk içeren kanıtlar ve tanımlar söz konusudur. İkincisi ise, olgu ve varlık konularıyla ilgili, deneyime dayalı, *a posteriori* akıl yürütmeler ve çıkarımlardır. Buradaki yargılarda *a priori* bir zorunluluk yoktur. Örneğin nedensellik ile ilgili akıl yürütmelerimiz ikinci kategoride yer alan akıl yürütmelerdir. Eylemlerimizin kaynağında ise, Hume'a göre bu iki anlamda akıl yürütme söz konusu değildir. Nedensellik bağlamında, evrendeki fiziksel nesnelerin hareketlerini incelerlerken yaptığımız gibi, eylemlerimizin de nedenleri üzerine önermeler ortaya koyabilir ve akıl yürütebiliriz; zaten bunu yaptığımızda da şunu görürüz ki bizi eyleme ve seçime götüren güç, bizi yönlendiren şey, bir akıl yürütme değildir; duygu ve tutkulardır.

Hume'a göre, insanlar, genelde, ahlak alanında akıllı olunması gerektiğinden veya akla uygun eylemlerden söz ederken, akıl sözcüğünü yanlış anlamda kullanmakta, akıl sözcüğünü felsefi bağlamın dışına çıkartmaktadırlar. Ona göre, burada kastedilen şey, sıradan anlamda bir akıldır. Bu anlamıyla akıl, soğukkanlılık tutkusundan başka bir şey değildir; hatta aslında akıl bile değildir, soğukkanlılık tutkusunun kendisidir. Bunun karşısında da, şiddetli, abartılı, heyecanlı tutkular vardır. İnsan, soğukkanlı tutkularıyla, şiddetli, heyecanlı ve abartılı tutkularını denetlemeye çalışır.

Ahlakta "iyi" veya "kötü" dediğimiz şey de, tamamıyla "acı" ve "haz" ile ilişkilidir. İyi söz konusu olduğunda ortaya çıkan şey "sevinç", kötü söz konusu olduğunda ortaya çıkan şey "acı" ve "hüzün"dür. İyi ve kötü belirsiz olduğu zaman, ortaya çıkan şey, "umut" veya "korku"dur. İyi ve kötü her zaman belli başlı duygularla vardır, tek başına duygudan bağımsız, duygusal koşuldan bağımsız değildir.

Hume'a göre, akıl ahlak konusunda tek başına kısırdır. Ahlak kuralları, aklın bir sonucu olamazlar. Akıl, yalnızca doğru ve yanlışın keşfedilmesi sürecinde işlevlidir. Bu da ya matematikte olduğu gibi belli başlı düşünceler arasındaki ilişkilerin doğruluğu bağlamında olabilir ya da olgu konularında, var olan şeylerle ilgili gerçeklik bağlamında olabilir. Tutkularımızın ve eylemlerimizin bir ahlaki gerçekliğe tekabül etmesi diye bir şey söz konusu olamaz. Eylemler onaylanır veya onaylanmaz; ancak bu, onların ahlaki bir gerçeklikle ilişkisi olduğunuz göstermez. Bu çerçevede eylemlerin akla uygunluğu veya uygunsuzluğu söz konusu olamaz. Ahlaki ayrımlar akıldan kaynaklanmaz. Akıl bu konuda tamamıyla edilgendir. Ahlak, akılsal yargıyla ilişkili olmaktan çok, hissedilen bir şeydir. Nitekim, erdemlilik ruha haz veren bir şeydir.

Hume'a göre insan toplumsal bir varlıktır. Ona özgü olan ahlak da toplumsaldır, hatta toplum var olduğu için ahlak da vardır. Bu çerçevede insanların toplum içinde mutlu yaşamaları akıl yoluyla değil, duygu yoluyla mümkündür. Nitekim, insanın bencil bir varlık olmasını önleyen, onun vicdan, merhamet, yardımseverlik, cömertlik ve sevgi gibi duygularıdır ve bunların akılla hiçbir ilgisi yoktur. Tüm bunların yanında duygudaşlık oldukça önemli bir yere sahiptir.

Hume, siyaseten laiklik ilkesine önem veren biridir. Ona göre, din ve siyaset, aynı zamanda din ve yönetim birbirlerinden ayrılmalıdır. Bu yönüyle, dinin, siyasetten, eğitime ve hukuka varıncaya dek her yerden etkisi silinmelidir. Hume, ahlak konusunun da dinin tekeli olmadığına vurgu yapar, hatta ona göre en ahlaksızlar din adamları arasından çıkar. Bunun bir gerekçesi vardır ki, o da, baskı ve şiddetin hala Hume zamanında devam ediyor olmasıdır. Bu açıdan, Hume, siyasetin dinin etkisi altına girmesinden oldukça rahatsızdı. Ona göre, Tanrı, peygamberlere gönderilen vahiy, mucize, ruhun ölümsüzlüğü gibi konular aklın sınırlarını aşan ve bilinemez konulardır, dolayısıyla da, bunlar sanki gerçeklermiş gibi siyaseti bunların üzerine temellendirmek hatalıdır. Bunun da bir sebebi var. Hume, atesit olduğu gerekçesiyle iki üniversiteye yaptığı iş başvurusu kabul edilmemişti...

Hume, Tanrının varlığı ve öznelikleri, evrenin ve insanın Tanrı tarafından yaratılmış olduğu, mucizelerin, peygamberliğin ve vahyin gerçek olduğu, ruhun ölümsüz olduğu vb. gibi tektanrıcı din kitaplarında yer alan iddiaların hem *a priori* açıdan hem de *a posteriori* açıdan bilinemez olduğunu, bunların bilgi ve akıl yürütme konusu olamayacaklarını, bu iddiaların akla ve deneyime aykırılık oluşturduklarını, insan zihninin sınırlarının ve kapasitesinin bu

konularda bir önerme ortaya koymak için yetersiz olduğunu, bu anlamda akılcı ve deneyimci bir teolojinin de olanaksız olduğunu, söz konusu iddialara akıl ve deneyim temelinde değil, sadece iman temelinde inanmanın olanaklı olduğunu savunur.

Hume'a göre tüm açık ve seçik düşünceler izlenimlerden (impression) kaynaklanmaktadır. İzlenim, bir durum veya olayın duyular yolu ile insan üzerinde bıraktığı etki, intiba, imajdır. Dolayısıyla, izlenimlerimiz duyu algılarımızdan ve duygularımızdan oluşmaktadır. Şu halde, duyu algısı ve duygular deneyimlerimizin tamamını oluşturmaktadır. Hume, bu noktada nedensellik ilkesinin zihinde nasıl oluştuğunu irdeler. İki farklı olay arasında sürekli bir ardışıklığın izlenimler vasıtasıyla deneyim edilmesi durumunda, söz konusu iki olay arasında bir nedensellik ilişkisi olduğuna dair bir düşünce ve inanç oluştuğunu, böylece bir olayın neden ve etki diğer olayın da sonuç ve tepki olduğunu düşündüğümüzü ve ne zaman aynı neden etki meydana gelse yine aynı sonuç ve tepkinin ortaya çıkacağına inandığımızı, böylece iki olay arasında *a posteriori* bağlamda zorunlu bir ilişki olduğuna inandığımızı, ancak bunun *a priori* bir zorunluluk olmadığını söyler.

Bu çerçevede, Hume, nedensellik ilkesinin Tanrı konusuna uygulanamayacağını söyler. Tanrı'yı tüm evrenin yaratıcısı olan bir ilk neden olarak ortaya koymak, ona göre akla da deneyime de aykırıdır; çünkü nedensellik ilkesi ancak deneyim kapsamında anlaşılabilir ve kurulabilir bir şeydir. Nedensellik ilkesinin kurulabilmesi için hem neden ve sonucun hem de neden ve sonuç arasındaki ardışıklığın deneyimlenmesi gerekir. Tanrı konusunda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Tanrı deneyimlenmemiştir. Sadece evren hakkında sınırlı deneyimlerimiz vardır, yani sonuç olduğu ileri sürülen evrenin bir kısmı tarafımızca deneyimlenmekte, Tanrı – yani sözde neden – ise tarafımızca hiçbir şekilde deneyimlenmemektedir. İnsan zihni evrenin yaratılış sürecini deneyimlememiştir. İnsan zihni bir Tanrı düşüncesi oluşturmaya çalışmakta; ancak bunu yaparken de aslında antropomorfik bir iş yapmaktadır; yani insana ait özellikleri Tanrı'ya yükleyerek bir Tanrı ideası oluşturmaya çalışmaktadır. Buna göre, insan nasıl yaratıcı ve tasarımcıysa Tanrı da öyledir; insan nasıl zeki ve bilgiliyse Tanrı da öyledir; insan nasıl merhametli ve iyi ise Tanrı da öyledir. Bütün bu özellikler Tanrı da en üst seviyededir. Hume'a göre bu hatalı bir çıkarımdır. Çünkü, varlık sadece olgusal boyutta, deneyim temelinde söz konusu olabilir. Şu halde, Tanrı düşüncesi, insan zihninin sınırlarını ve kapasitesini aşan bir konu olduğu için, yukarıda sözü edilen çıkarım, akla ve deneyime yatkın olmayan bir niteliğe sahiptir. Diğer taraftan, evrenin düzenli olduğu düşüncesinden de Tanrı fikrine varılamaz. Evren kendi içinde bir düzenliliğe

sahip olsa bile buradan bir Tanrı düşüncesi doğmaz. Sonuç olarak, *a posteriori* bir yöntemle Tanrı'nın varlığı ve öznitelikleri hakkında sağlam temellendirilmiş bir tez ortaya atılamaz.

Peki, *a priori* bir yöntemle Tanrı'nın zorunlu bir varlık olduğu düşüncesi ortaya atılabilir mi ya da O'nun yokluğunun düşünülmemeyeceği tezi savunulabilir mi? Hume'a göre bu da olanaklı değildir. *A priori* zorunluluk ancak matematikte olabilecek bir zorunluluk şeklindedir. Varlık konusu olgusal bir konudur. Olgusal konular da zorunlu değil, olumsal konulardır. Bir şeyin varlığı da yokluğu da düşünülebilir. Burada bir *a priori* zorunluluk yoktur. Ancak, *a posteriori* yöntemle deneyimlendiği zaman bir şeyin var olduğunu teyit etmiş oluruz. *A priori* yöntemle varlık hakkında herhangi bir şey ortaya konulamaz. Bir üçgenin üç kenarının olduğu, bir karenin kenarlarının uzunluğunun birbirine eşit olduğu, iki ile ikinin toplamının dört olduğu gibi önermelerin doğru mu yanlış mı olduklarını belirlemek için deneyime ve var olan şeylere başvurmayız, bunların doğrulukları veya yanlışlıkları salt akıl yürütme ile *a priori* bir biçimde belirlenebilir. Ancak, *a priori* akıl yürütmeleri varlık konularıyla ilişkilendirmek metafizik bir zihniyetin ürünü olabilir ve bu zihniyet de zaten temelsiz, akla ve deneyime aykırı bir zihniyettir.

2. HUME ESTETİĞİ (OF THE STANDART OF THE TASTE – BEĞENİ ÖLÇÜTÜ HAKKINDA)

Ernst Cassirer, Hume için şunları yazmaktadır:

“Hume’la birlikte, akıl karşısında kendini meşrulaştıran duygu değildir artık, iddialarını savunmak üzere duyuların, saf izlenimlerin sahnesine çağrılan akıldır.”

Bunun ne anlama geldiği açıktır. Bütün fikirlerin kaynağında duyular izlenimleri bulunur. Böyle düşününce Hume’un estetik hakkında hangi tür sonuca varacağı kendiliğinden ortaya çıkar: *duyumcu estetik*.

Fakat, Hume’un “Beğeni Ölçütü Hakkında” başlıklı çalışmasının önemi, içinde barındırdığı gerilimde gizlidir. Bütün bir felsefi arka planı düşünüldüğünde, Hume’un bu denemede bir duyular estetiği geliştirmesi beklenirken, O, bunun yerine, beğenin evrensel normlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Gerilim, işte buradan doğmaktadır. Şimdi gelin bu gerilimin izini birlikte sürelim.

Hume’un estetik fikirlerini içeren bu deneme gayet açık, anlaşılır bir girişle başlar:

Yeryüzünde Beğeni ve fikir öylesine çeşitlidir ki bu çeşitliliğin birinin gözünden kaçması olası değildir. En kısıtlı bilgiye sahip olanlar bile (...) insanların beğenileri arasında (...) bir farklılık olduğunu gözleyebilirler. Bu beğeni çeşitliliği en dikkatsiz araştırmacı için bile açıksa, soruşturma üzerine görülür ki, gerçekte, görüldüğünden daha da büyük bir çeşitlilik vardır. İnsanların söylemleri genel olarak birbirini tutsa da, duyguları her türlü güzellik ve çirkinlik söz konusu olduğunda farklılaşır.

Hume başka bir yerde, *Le Sceptique* başlıklı çalışmasında şunu söylemektedir:

Bir İskoç, İtalyan müziğinden zevk almaz, çünkü “güzellik ve değer tamamen görelidir ve belli bir zihinde, bu zihnin kuruluşuna ve yapısına uygun olarak nesne tarafından uyandırılan hoş duyguya bağlıdır”. Dolayısıyla, “her bir zihin, farklı bir güzellik algıları... Hakiki güzelliği ya da çirkinliği arama, aynı şekilde hakikaten acı ya da tatlı olanı saptama iddiası beyhudedir.”

Ve dahası:

“Güzellik, şeylerin kendilerindeki bir nitelik değildir: O, yalnızca, şeyleri seyreden zihinde mevcuttur.”

Bu açılış cümlesi Hume'un beğeni standardına ilişkin apaçık bir düşüncüyü ortaya koyar. Hume, burada, sade bir biçimde rölativizmi onaylar. Fakat, henüz başlangıçta, Hume'un buradan nasıl beğeni standardına geçeceği yanıtlanmayı bekleyen bir soru olarak kendisini gösterir. Hume'a göre, buradan beğenin tümel standardına geçmek için bu rölativizmin reddedilmesi gerekmez.

Şimdilik bunu bir kenara koyacak olursak, açılış cümlesinde şu görülür: Hume, o ana kadar aklın saltanat sürdüğü geleneği alaşağı etmektedir. Görmüş olduğumuz gibi, açılış cümlesiyle birlikte duyu ile aklın geleneksel hiyerarşisi yıkılmaktadır.

Hume'un yukarıdaki değerlendirmeleri düşünüldüğünde başka bir şey daha ortaya çıkar ki, o da estetik göreceliğin iki yönlü olarak kendisini göstermesidir: *duyan özne ve duyulan nesne*. Özne yönünden 'güzellik', yargıda bulunan farklı zihinlere göre farklılaşan bir yorumu ifade eder. Nesne yönünden 'güzellik', etkilendikleri nesneye göre farklı farklı olan izlenimler anlamına gelmektedir. Bu şu demektir: 'Güzel' yargısı, özneye sunulana ilişkin olduğu ölçüde nesneye görelidir; ama öte yandan, özneye sunulan olduğundan, yani öznenin tasarımını kapsadığı için özneye görelidir.

Hume açısından beğeni yargısı anlaşılardan daha derin içerimlere sahiptir. Esasen Hume, katı bir nominalisttir, yani, kavramların birer gerçekliğe sahip olduğu düşüncesini reddeder.

Böylece, hakikat, son tahlilde, Hume açısından deneyimlenen şeydedir. Bu durumda, duygu, Hume açısından, kendi dışında hiçbir şeye gönderme yapmamasıyla, hiçbir dışsallığı işaret etmemesiyle öznenin en sahici durumudur. Buna göre, diğer yargı tipleri içerisinde beğeni yargısı, en otantik, yani en sahici/gerçekçi olan yargıdır. Çünkü, beğeni yargısı, salt duyguya ilişkindir ve dolayısıyla özneye dışsal bir şeye göndermede bulunmaz. Bu şu demektir: Şayet varlık yalnızca benim tasarımlarım içerisindeki mevcudiyete indirgeniyor ve hakikat de son tahlilde kendi bilicim içerisinde deneyimlediğim şeyde bulunuyorsa, o halde, duygu

(sentiment) öznenin en otantik durumudur, çünkü duygu bizi kendisinden başka bir şeye göndermez ve hiçbir dışsallığa işaret etmez.

“Her duygu doğrudur (right); çünkü duygu kendi ötesinde hiçbir şeye gönderimde bulunmaz ve bir insanın onun bilincinde olduğu her yerde daima gerçektir (real). Fakat anlama yetisinin tüm belirlemeleri doğru değildir; çünkü onlar kendileri ötesindeki bir şeye gönderimde bulunurlar.”

Anlaşılabacağı üzere, Hume’a göre anlamayetişi öznenin dışsal bir şeye gönderimde bulunduğu ve gönderimde bulunduğu şey de sürekli deney ve gözlem tarafından doğrulanmaya muhtaç olduğu için – nedensellik ilkesi temelinde düşünüldüğünde neden-sonuç arasındaki ilişki de son derece kesinlikten uzaktır, duygu ve beğeni yargıları daha doğru, daha güvenilir ve şaşmaz niteliğe sahiplerdir. Çünkü yargıyı veren özne kendisine yabancı bir dışsallığa değil, bizzat en sahici iç varlığına gönderimde bulunmaktadır. Hume, buradan yola çıkarak önemli bir çıkarımda bulunur. Ona göre, sanat, bilimden de felsefeden de üstündür. Platon’un düşüncesine ne kadar ters bir sav...

“Soyut felsefe kuramları, derin teolojik sistemler belli bir dönem gözde olabilmişlerdir, fakat önümüzdeki dönemde güvenilirliklerini evrensel düzeyde kaybedeceklerdir (...) tesadüfi devrimlere ve modalara bilimin bu sözde keşiflerinden daha çok maruz kalmış bir şey de bilmiyoruz. Belagatin ve şiirin güzelliği söz konusu olduğunda ise durum tamamen farklıdır. Doğanın ve tutkuların doğru tasvirleri kısa sürede kamunun onayını kazanmıştır ve bu onayı daima muhafaza edecektir.

Görüldüğü üzere, Hume’a göre anlama yetisine dayalı bilgilerin ve bunlar üzerine inşa edilen teorilerin zaferi dayanaksız ve gelip geçicidir. Halbuki, sanat eserleri öyle mi? Özetle, *Descartes*’in fiziği *Aristoteles*’inkinin yerini alabilir pekala, ama zaferi kırılğan ve geçici olamaya mahkumdur, oysa “*Tarentius* ve *Vergilius* insan ruhu üzerinde sahip oldukları tartışmasız ve evrensel etkiyi muhafaza ederler.”

Bu noktadan sonra, Hume için, ‘güzel’den duyulan hoşlanmanın zorunlu olduğu ve beğeni yargısının öznel olmakla birlikte tümel geçerliliğe sahip olduğu yargısına varmak zor olmasa gerektir. Çünkü, Hume açısından, tam da duyguya ilişkin ve dolayısıyla öznel oldukları

içindir ki, güzel, ortak bir duyu nesnesi haline gelebilir ve beğeni yargısı da tümellik ve zorunluluk iddiasında bulunabilir.

Hatırlanacağı üzere, Hume, başta, ‘güzellik’in şeylerin kendilerindeki bir nitelik olmadıklarını söylemişti. Yanı sıra, Hume, aynı yerde, şunu da vurgulamaktadır: Bundan, “her beğenin eşdeğer olduğu” sonucu çıkmaz. Yani, beğenilerin farklılığından yola çıkarak, her beğeni yargısının kendi rölatif yapısı içerisinde evrensel bir kriter olduğu sonucuna varamayız.

“Her kim ki, Ogilby ile Milton ya da Bunyan ile Addison arasında bir deha ve zarafet eşitliği olduğunu ileri sürerse, o, bir köstebek yuvasının *Teneriffe* kadar yüksek veya bir havuzun okyanus kadar uçsuz bucaksız olduğunu iddia eden birinin düştüğü saçmalığa düşecektir.”

Fakat, Hume şunu da söylemektedir:

“Her bireyin zevki eşdeğer değildir. Bazı insanlar vardır ki, bu konu hakkındaki fikirlerinin diğer insanlarınkine tercih edilmesi gerektiğini ortak bir hissiyatla biliriz.”

Görüldüğü gibi Hume, artık, başta söylediği “her zihnin farklı bir güzellik algıladığı” tespitinden epeyce uzaklaşmış bir noktadadır. Hume’un durduğu yeni yer şudur artık:

“İki bin yıl önce *Atina* ve *Roma*’nın kalbini fetheden aynı *Homeros*’a, *Paris* ve *Londra*’da bugün de hayranlık duyuluyor. İklim, yönetim, din ve dildeki bütün değişimler, onun zaferini gölgeleyebilmiş değildir.”

Şimdi sorulması gereken soru şudur: Nasıl oluyor da, beğeni, eşzamanlı olarak hem özü gereği değişime açık bir şekilde duyguda kök salabiliyor ve hem de keskin bir evrenselliğe kapı aralayabiliyor? Hume’un bu soruya verdiği yanıt şudur: *İnsan doğası*. Hume’a göre, insan doğası temelde homojendir, yani duyu izlenimlerinin taşıyıcısı ya da kabı ilke bakımından her insanda özdeştir. Fakat buna rağmen beğenide çeşitlilikler gözlemlenebiliyorsa, bu, ‘içsel doku’nun az ya da çok *saf* (pure) olmasından ötürüdür. Çünkü, ancak bu insan doğası saf olursa, duyumlardaki farklılık kendisini gösterebilir.

Hume, beğeni temelinde insan doğasının saflığının derecesini ölçebileceğimiz beş temel kriter sayar. Bu kriterler, yalnızca beğeni farklılıklarının sebeplerini göstermekle kalmazlar, aynı

zamanda yargılarında diğerlerinden üstün olan, bir anlamda asıl beğeniye belirleyen etmenleri de açıklar. Bu kriterler sırasıyla şunlardır:

1. Duyuların az ya da çok düzenli ya da hastalık tarafından bozulmamış olması
2. Duyuların duyarlı ve hassas olması
3. Öznenin, sanat yapıtlarıyla içli dışlı olması
4. Öznenin önyargıdan arınmış olması
5. Akli-selim